

Igor Trusow

Nowe źródła ikonograficzne do cerkwi św. Borysa i Gleba na Kołoczy w Grodnie

---

Ochrona Zabytków 47/3-4 (186-187), 309-312

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOWE ŹRÓDŁA IKONOGRAFICZNE DO CERKWI ŚW. BORYSA I GLEBA NA KOŁOŻY W GRODNI

W marcu 1993 r. w trakcie kwerendy prowadzonej w Rosyjskim Archiwum Historycznym w St. Petersburgu, za sprawą szczęśliwej dla mnie pomyłki archiwisty natrafiłem na niezwykle interesujące, a całkowicie dotąd nieznanne materiały dotyczące pochodzącej z XII w. cerkwi na Kołozy w Grodnie, których znaczenia wobec pilnej potrzeby ratowania zabytku nie sposób przecenić. Jest to wykonana w okresie 22 I – 14 VI 1852 r. szczegółowa dokumentacja pomiarowa, rejestrująca stan zabytku na rok przed katastrofalnym obsunięciem się skarpy Niemna w kwietniu 1853 r. i runięciem do rzeki części fasady i połowy ściany południowej¹.

Autorem inwentaryzacji był Jakub Fordon, pomocnik architekta gubernialnego. Sporządził on bardzo dokładne pomiary elewacji południowej i zachodniej (il. 1, 2). Precyzyjnie wykonane, kolorowane rysunki są do tego stopnia szczegółowe, iż rejestrują wszystkie elementy wstępu muru: każdą cegłę (plintę), kamień i płytkę ceramiczną z w. XII oraz każdą cegłę z przeróbek i przemurowań dokonywanych w XVI i XVII w. Widoki elewacji uzupełnia nadto rzut poziomy (il. 3)², który czyni bezprzedmiotowym dalsze mnożenie hipotez na temat istnienia chóru w zachodniej części nawy oraz domniemanej dzwonnicy w obrębie południowo-zachodniego narożnika budowli.

Wspomniane materiały to jeszcze nie wszystko. Zachowała się również barwna dokumentacja pomiarowa rejestrująca pierwszy etap osuwania się południowej i zachodniej części murów cerkwi³. Ukazuje ona narastającą destrukcję zabytku, odnotowując moment, kiedy stały jeszcze części fasady i elewacji południowej (il. 4, 5). Stopień uszkodzenia budowli został na jej rzucie zaznaczony linią przerywaną (il. 6).

Jednocześnie z dokumentacją architektoniczną zabytkowej cerkwi na Kołozy przeprowadzono też szczegółowe badania geologiczne zagrożonej skarpy, dokonując ponad 40 odwiertów w poprzek skarpy i koryta Niemna⁴.

Wspomnieć również należy o blisko 300 arkuszach

projektów sporządzonych w latach 1852-1907, które dotyczą umocnienia brzegu skarpy. Są wśród nich plany terenu okalającego zabytkową cerkiew, jak również — szczęśliwie nie zrealizowane — projekty jej odnowienia⁵.

Odnalezienie wspomnianych materiałów ułatwia w pewnym stopniu opracowanie projektu planowanej rekonstrukcji zabytku, z którego w przeciągu lat 1852-1889, skutkiem kolejnych obsunięć skarpy Niemna, pozostała zaledwie połowa. Przedstawiona inwentaryzacja daje wiarygodną podstawę do odtworzenia stanu, w jakim cerkiew na Kołozy znajdowała się w r. 1852. Można oczywiście dyskutować na temat zasadności takiego wyboru, nie zmienia to jednak faktu, iż ta opcja będzie miała poważniejsze podstawy naukowe niż każda inna propozycja rekonstrukcji. Sprawa to niebagatelna, ponieważ wobec katastrofalnego dziś stanu zabytku, opracowanie jakiegokolwiek projektu renowacji stało się potrzebą niezwykle pilną.

Pomiędzy jesienią 1992 a wiosną 1993 r. na apsydzie i w kilku innych miejscach murów pojawiły się nowe pęknięcia na plombach kontrolnych, założonych w latach 1982-1988 na dawniej już zauważonych rysach ścian. Wniosek jest jednoznaczny i nader groźny. Mimo kamiennych umocnień skarpy, brzeg nadal się osuwa. Kierunek osuwania się jest szczególnie wyraźny u podstawy skarpy, gdzie szybko zaczęło się zapadać do wody nabrzeże.

Analiza wyników badań geologicznych z 1904 r., porównanych z analogicznymi badaniami przeprowadzonymi w 1935 r. pod kierunkiem B. Halickiego⁶, potwierdza niestety ten fakt — wysoki brzeg, na którym stoi cerkiew Borysa i Gleba cały czas zsuwa się w kierunku Niemna. Ruch ten nie jest prostopadły do koryta rzeki, lecz ma kierunek ukośny, południowo-zachodni, zgodny z biegiem prądu.

Kolejne niepokojące wyniki przyniosła obserwacja częstotliwości katastrofalnych powodzi na Niemnie, powtarzających się co 37-39 lat. Za taką można uznać powódź w 1994 r. (poprzednio równie wysoki stan

1. Rosyjskie Archiwum Historyczne w St. Petersburgu, Dział 218, Diepartament iskusstwiennych dzieł Głównego uprawnienia putiej soobszczenija i publicznych zdani, zespół 4, teka 2616 — Dzieło s projektami na wozobnowlenije razruszennoj czasti Borisoglebskoj prawosławnoje cerkwi, 1855 (1852) – 1864 gg., karty 142 a-I, 142 a-II, 142 b (rzut poziomy) oraz inne z tego zespołu i teki.

2. Tamże, k. 142 b — rzut poziomy.

3. Tamże, k. 138-II oraz 144-II i 144-IV.

4. Tamże, Dział 190, Uprawnienie wnutriennych wodnych putiej Ministerstwa Putiej Soobszczenija, zespół 8, teka 719 — Dzieło ob ukriepienii bieriega rieki Nieman i riemontie Kołozanskoje cerkwi po proszeniju žiteliej Rybackoje slobodki pri gor. Grodno, 1903-1914 gg., k. 1-158.

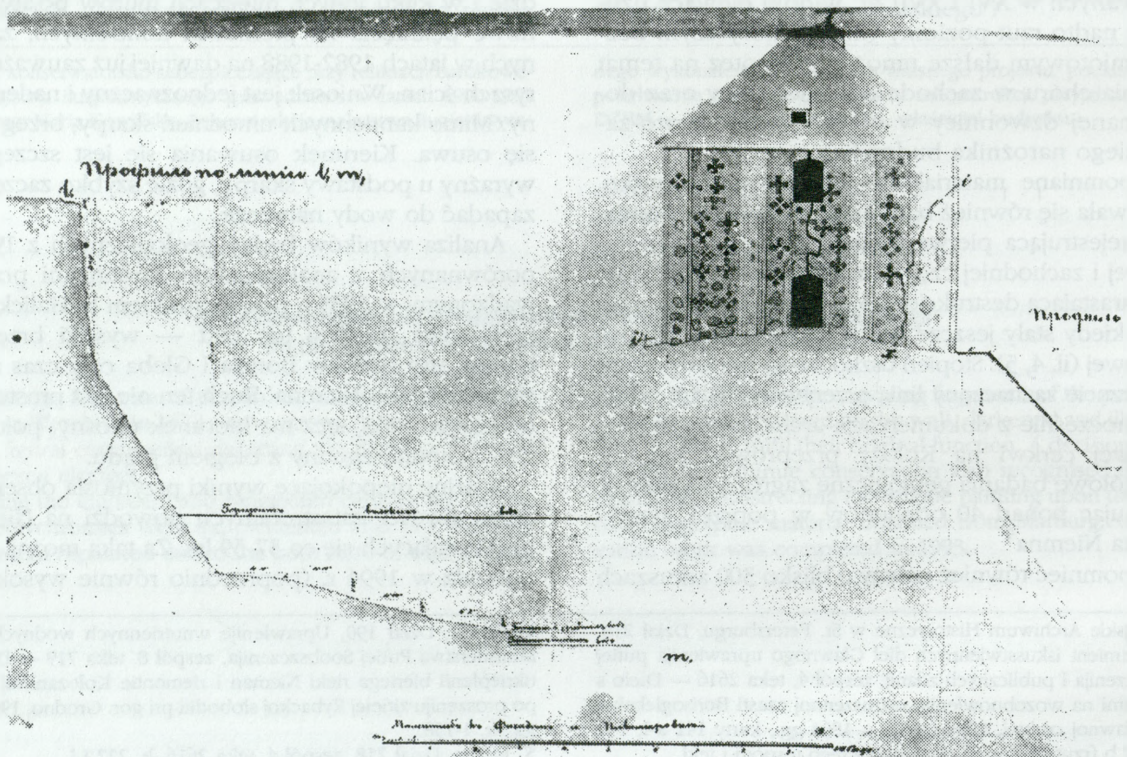
5. Tamże, Dział 218, zespół 4, teka 2616, k. 227 I-I.

6. J. Jodkowski, *Świątynia warouna na Kołozy w Grodnie*, Grodno 1936, s. 64-66.

1. Cerkiew na Koloży, widok elewacji południowej, pomiar 22 I – 14 VI 1852 r. Jakuba Fordona. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 142-II

1. The church in Koloža, view of the south elevation, measurement from 22 January – 14 June 1852, Jakub Fordon, the Russian Historical Archive in St. Petersburg (further as RHA), 218-4-2616, p. 142-II

2. Cerkiew na Koloży, widok fasady, pomiar z 22 I – 14 VI 1852 r. Jakuba Fordona. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 142 a-1

2. The church in Koloža, view of façade, measurement from 22 January – 14 June 1852, Jakub Fordon RHA, 218-4-2616, p. 142 1-I

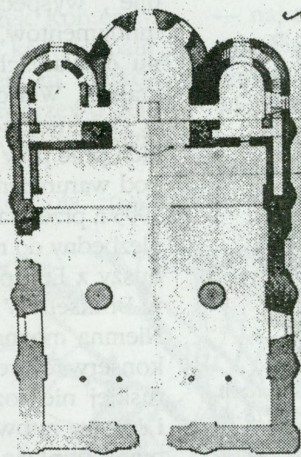
Чертежъ фасада церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

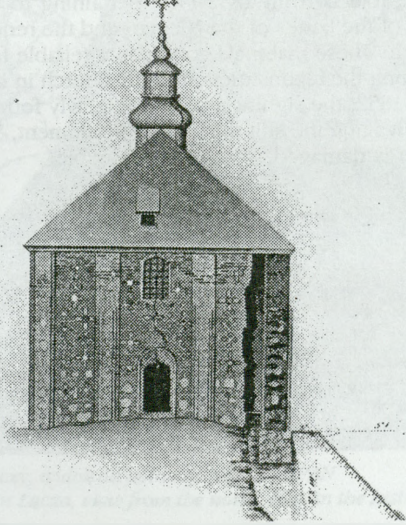
Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

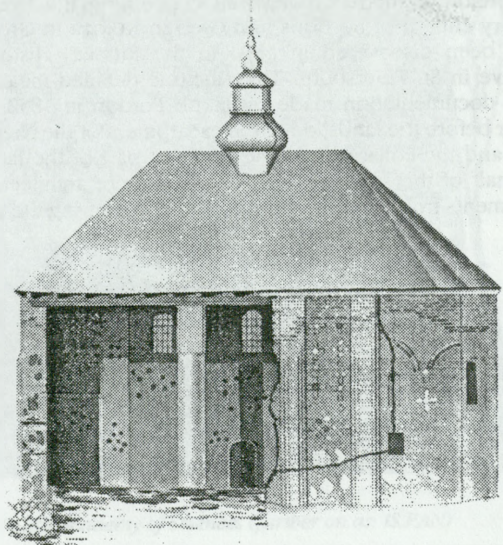
Планъ церкви въ Колоѣ по плану 1852 года. По плану 1852 года. По плану 1852 года.

3. Cerkiew na Koloży, rzut przyziemia, pomiar z 22 I – 14 VI 1852 r. Jakuba Fordona. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 142 b
 3. The church in Koloza, ground plan of ground floor, measurement from 22 January – 14 June 1852, Jakub Fordon, RHA, 218-4-2161, p. 142 b

Планъ и фасады Православной Колодезской Церкви въ Колоѣ на 100 арш передъ скалоупадеу
 Поперечный фасадъ
 Планъ А. В.

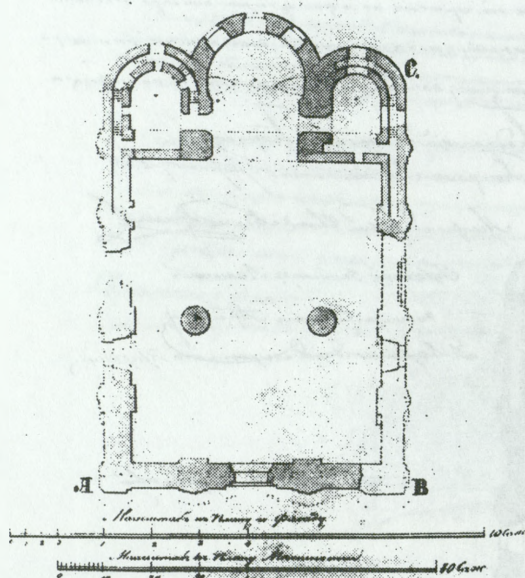
Поперечный фасадъ
 Планъ А. В.

4. Cerkiew na Koloży, widok fasady po pierwszym (1853) obsunięciu skarpy, rys. pomiarowy sprzed 1889 r. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 138-II
 4. The church in Koloza, view of the façade after the first (1853) landslide of the escarpment, measurement drawing prior to 1889, RHA, 218-4-2616, p. 138-II

5. Cerkiew na Koloży, widok elewacji południowej po pierwszym (1853) obsunięciu skarpy, rys. pomiarowy sprzed 1889 r. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 144-II
 5. The church in Koloza, view of the south elevation after the first (1853) landslide of the escarpment, measurement drawing prior to 1889, RHA, 218-4-2616, p. 144-II

Планъ.

6. Cerkiew na Koloży, rzut przyziemia z zaznaczeniem uszkodzeń z 1853, pomiar sprzed 1889 r. AHR St. Petersburg, sygn. 218-4-2616, k. 144-IV

6. The church in Koloza, ground plan of ground floor with marked damages from 1853, measurement prior to 1889, RHA, 218-4-2616, p. 144-IV

wody odnotowano w 1956 r.), która na 150-metrowym odcinku ulicy biegnącej nadbrzeżem u podnóża skarpy, wymyła pod jej nawierzchnią kawerny sięgające do 3 m w głąb brzegu. Zostały one prowizorycznie wypełnione cementem, niemniej jest oczywiste, że taka „operacja” nie na wiele polepszyła stan bezpieczeństwa XII-wiecznej cerkwi Borysa i Gleba.

Jeszcze w 1993 r. autorowi niniejszego komunikatu udało się nawiązać kontakt z francuską firmą „Fondedile”, wyspecjalizowaną we wzmacnianiu murów, fundamentów, gruntów itp., uczestniczącą w tego typu działaniach m.in. w Wenecji, Holandii i innych krajach. Właściciel firmy po wstępnych rozmowach w Grodnie zaoferował bezpłatne wykonanie wszelkich prac przy umocnieniu brzegu i renowacji cerkwi pod warunkiem, że strona białoruska przed 1 stycznia 1995 r. przedstawi jakikolwiek, choćby wstępny projekt, niezbędny do rozpoczęcia pertraktacji o uzyskanie funduszy z Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju w Brukseli. W trakcie prac nad umocnieniem brzegu Niemna można by dopracować szczegółowy projekt konserwacji cerkwi. Niestety — z winy strony białoruskiej nie rozpoczęto dotąd pracy nad projektem i sprawa ratowania cennego zabytku utknęła w martwym punkcie.

Czy cerkiew Borysa i Gleba będzie jeszcze stała wiosną 1995 r.? Tego nikt nie wie.

New Iconographic Sources for the Church of St. Boris and Gleb in Koloza in Grodno

Heretofore unknown material concerning the twelfth-century church of St. Boris and Gleb in Koloza in Grodno have been discovered in 1993 in the Russian Historical Archive in St. Petersburg. They include detailed measurement documentation made by Jakub Fordon in 1852 i. e. a year before the landslide of the escarpment of the Niemen river and the collapse into the water of part of the façade and half of the southern wall of the church; architectonic documents from a period prior to 1889, registering the state

of the building after the catastrophe of 1853, and almost 3000 projects from 1852-1907 pertaining to the reinforcement of the banks of the Niemen and the renovation of the church. These materials comprise a reliable foundation for planning the reconstruction of the church in its form dating from 1852; the significance of the newly found documents for salvaging the still-threatened monument, 50 per cent of which is damaged, is simply invaluable.